دربیم څپرکی

افغانستان

افغانستان دغسې هېواد دی، چې انسانان پکې له ډېرې پخوا زمانې نه اوسېدل. بیا نو دا طبیعي ده چې هم به دوی او هم به د دوی مېنه په څو څو نومونو یادېدله. د افغانستان لومړني اوسېدونکي په یقین سره معلوم نه دي او په اړه یې ډېر حدثونه وهل شوي دي. د ویدي دورې اوسېدونکي یې معلوم دي، چې هغه اریایان دي، دا هم معلومه نه ده چې دغه اریایان څه وخت په لرغوني افغانستان کې مېشته شول، خو څه وخت چې دوی د هندوکش په دواړو خواوو سیمو کې اوسېدل د اریا نوم یې د ځان لپاره غوره کړ. د کهزاد په وینا "تا زمانیکه قبایل ویدي در باختر و نقاط دو طرفه هندوکش تمرکز داشتند.... خود را به نام (اریا) یاد میکردند." په دې ډول د

SABAWOON.COM

کهزاد په وينا نام "اريا بار اول در مورد کتله باختری استعمال شده است.(۱) " ددې لپاره چې افغانستان په تاريخ کې ښه وپېژندل شي، اول به ددغو اريايانو مېنه يانې اريانه او ورپسې خراسان په لنډه توګه معرفي شي.

اريانه:

کله چې اريانه وايو، لازمه ده دغه ټکي په نظر کې ونيول شي چې د اريانه حدود هيڅ وخت ټاکلي نه وو، حدود يې په واقع کې د پولي قومونو پورې اړه لرله چې که هغوی پوونده وو، حدود به يې د تغيير په حال کې و. په هغه وخت کې د اريانه ډېر او سېدونکي پوونده او لېږ مېشته وو. په واقع کې په هغه وخت کې پوونده توب د ژوند عام طرز و او د يوه قوم نوم د هغه تر مېنې نه زيات عام و. داسې هم ډېر شوي دي، چې يو قو د بل قوم په فشار يا د طبيعي عاملونو له امله خپله مېنه پرېښووله او په بلې مېنې کې به يې واړول او هغه به بيا د دوی په نامه ياده شوه.

بله دا چې اريانه له دغسې سيمو نه جوړه وه، چې هره يوه يې د يوه هېواد په شان وه. دغه واقعيت په اوستايي دوره کې پوره څرګند و. د زرتشت په قول د نيکي خدای اهورا مزدا شپاړس هېوادونه يا ملکونه (**Lands**) خلق

SABAWOON.COM

کړل، چې اريانه وايجو (Airyana Vaego) يې تر ټولو ښکلې هېواد و او نورې يې دا دي: سغدهاس (Sughdhas)، مورو (Mouro)، بخدي (Bakhdhi)، نيسايا (Nisaya)، هاريو (Haroyo)، وای کي ريتا (Vaekerata) او روا (Urva)، خننتا (Khnenta)، هاراوارته (Harahvarta)، وارينا (Varena)، هايتومنت (Haetoment)، راغه (Ragha)، کخرا (Kakhra) او اوه سينونه [هيپتاهندو] (Heptahindu) او هغه ملک چې د رنګا سرچينې ته نږدې پروت دی او هلته دغسې خلک اوسېږي، چې مشران نه لري. مهمه دا ده، چې دغه هېوادونه سره بېل وو او اهورامزدا هغه د دې لپاره خلق کړل، چې ښکلې اريانه وايجو د دوی له شر نه په امان وي. اريانه وايجو د وان ګوهي ديتيا (Vnguhi Daitya) څنګ ته هېواد ښوول شوی دی(۲). څنګه چې د دغه هېواد موقعيت هم ناڅرګند دی، د اريانه وايجو موقعيت هم نامعلوم دی او تاريخپوهان په دې اړه سره اختلاف لري. غبار اريانه وايجو د آمو او سر دريا يا جيحون او سيحون ترمنځ هېواد ښيي(۳).کهزاد هم وايي، چې "... ميتوان اين قطعه زمين را در جوار سرچشمه رود اکسوس (امو دريا) يا بين مجرای عليای اکسوس و ايکرارت يا امو دريا و سردريا در حوضه فرغانه قرار

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

دارد[۴] " خو نامتو انسان پېژندونکی ګوردن چایلډ وايي، چې د هلمند له موندنو څخه ښکاري، چې سیستان به اریانه وایجو وي[۵].

البته د بخدي یا باختر هېواد، چې یونانیانو په بکتریا (Bactria) یاد کړ، په ختیځ کې یو مهم هېواد و. مرکز يې بلخ یا زراسپه و، چې یونانیانو په بکترا (Bactra) او وروسته عربانو د ام البلاد یا د ښارونو مور په نامه یاد کړ. د فرای په وینا "داسې ښکاري چې بلخ په ټول ختیځ کې تر ټولو لوی ښار وي[۹] " بلخ په اوستا کې "د لوړو بېرغونو درلودونکی ښکلی بخدي " په نامه هم یاد شوی دی. بلخ د اریایي پاچایانو لومړنی مرکز هم ښوول شوی دی[۷]، خو د اریانه حدود، لکه چې د مخه وویل شول، د تغییر په حال کې و او ولایتونه يې د سیاسي وضعې له امله لږ و ډېر کېدل. د یونان جغرافیه پوه او ساینس پوه بطلیموس د لیکنې له مخې د اریانه ولایتونه دده په وخت کې یانې په دویمې عیسوي پېړۍ کې دا وو. مارجیانه (د مرغاب حوضه)، بکتریانه (بلخ او بدخشان)، اریا (هرات)، پاراپامیزوس (هزاره جات او کابل تر اباسین پورې)، درانجیانه (سیستان او کندهار، اراکوزیه (غزني او د کسي غرونه تر اباسین پورې)، او جدروزیه یا ګدروزیه (کج او مکران یا بلوچستان[۸]). د توجه وړ ده، چې دغه

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

ولايتونه د اوستايي دورې له شپاړسو هېوادونو نه لږ دي او پر هغه برسېره په څو برخو کې ورسره توپير لري. دا هم معلومه نه ده، چې په اريانه کې به د غسې سياسي نظام يا حکومت حاکم و، چې حکم به يې په ټولو ولايتونو چلېده. ځينې ولايتونه يې لا د غومره مهم وو، چې په خپل قوت امپراتوري شوي وو. درنجيانه يا سيستان او کندهار ولايت يې يو غټ مثال دی، چې د ساکا د واکمنۍ په وخت کې په امپراتورۍ بدل شو او ګوندوفارس يې، لکه چې د مخه ويل شوي دي، نامتو واکمن و. د غبار په وينا "اين پادشاه بر تمام حصه هاى جنوبي اريانه و در شرق تا سند و پنجاب حکمران و مرکزش در حوضه ارغنداب بود و بر حکومت يونان و باختري در کابل هم خاتمه داده است.(۹) "

اريانه په اصل کې يوه جغرافيوي اصطلاح وه، نه سياسي. دا هم معلومه نه ده چې دغه نوم څه وخت او د چا له خوا د اريايانو پر مبني اېښوول شوی دی. دغومره ويل کېدلی شي چې اول اريا د خلکو او وروسته اريانه د مبنې په مانا رواج شوې وي. لکه چې د مخه وويل شول، اريايان هغه وخت چې د هندوکش په دواړو خواوو سيمو کې مېشته شول، ځانونه يې د نجيب په مانا اريا وبلل. په دې ډول اريا د ويدي دورې نوم کېږي او دوی به ځکه دغه نوم

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

غوره کړی وي، چې ځانونه له تور پوټکو د رای ویدیانو (Drividians) څخه جلا وښيي چې د شمالي هند په موهنجه دارو او هراپا کې يې مدني او ښاري ژوند درلود او چې اريايانو لاندې کړل، د داسيو په سپک نامه يې ياد کړل. دغه پېښنه په واقع کې په منځنۍ اسيا او شمالي هند کې په مېشتو خلکو باندې د پوونده خلکو د غلبې د حرکت لومړنۍ معلومه غټه پېښنه وه، چې پېړۍ پېړۍ يې دوام وکړ او د نړۍ دغې پراخې سيمې تاريخ ته يې خاصه ځانګړتيا ورکړه. دا هم په يقين سره معلومه نه ده، چې اريانه يا اريانه وايجو په کومې پېړۍ کې د اريايانو د مېنې نوم شوی و. کهزاد يې "به اساس سرود ويدی (اريانم ويجو) سرزمين اوليه اريايي" ګڼي[10]، خو ما نه اريانه او نه اريانه وايجو يا اريانم ويجو نوم د ويدا د مذهبي سندرو په هغه کتاب کې ومونده، چې رالف ګرفت انګريزي کړی او کهزاد د هغه پر بنسټ دغه ليکنه کړې ده.

لکه چې دمخه ويل شوي، اريانه وايجو د اوستايي دورې نوم وي، چې د هغو شپاړسو هېوادونو په ډله کې يو هېواد وي چې دمخه يې يادونه شوې. کهزاد هم څه وخت چې وايي چې د لرغوني يونان ليکوال "ايراتوستينز (Erotosthenes) بار اول نام قديم مملکت ما (اريانه) را در حوالی وسط قرن سوم ق م ذکر کرده[11] " د دغه حکم

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

تایید کوي.

اریانه، اریانه وایجو او اریا ورته دري واړه د اریایانو یا په دقیق ډول د لرغوني افغانستان د لومړنیو معلومو او سپېڅلو نکیو د هېواد په مانا دي. داسې ښکاري چې اریانم وایجو او اریا ورته د دوی د هېواد لومړنی نوم ونه وو، چې وروسته (څومره وروسته معلومه نه ده) اریانه شو، په دې ډول چې د "وایجو" او "ورته" وروستاړی چې د ورشو یا ځای په مانا دی، ورو ورو ترک شول او اریانه یې ځای ونیو. دغه تغییر به هغه وخت پېښ شوی وي، چې په اصل کې پوونده اریایان مېشته شول. بلـه دا چې د "ورته" وروستاړی د ورشو په مانا دی، چې اوس هم په پښتو کې ویل کېږي. د کهزاد په وینا "ورته" یا "ورشه" تا امروز در پشتو به صورت (ورشو) بمعنی (چراگاه) باقیمانده) (ویجه) هم عیناً شکل، تلفظ و معنی خود را محافظه کرده است و در میان پشتو زبانان وادی ارغنداب قندهار بمعنی (جای)، (مسکن) استعمال میشود.[۱۲] " اریانا به په اصل کې اریانه وه، چې د ونبیانه په شان د پښتو نوم کېږي د اریایانو د هېواد په مانا. په اریانه وایجو کې هسې چې په تېرو پاڼو کې یې بیان شوی دی، د ساکا ډېرې ځانګې آبادې وې چې ژبه یې ساکې یا پښتو وه، یا دا چې لکه چې د مخه ویل شوي پښتو او

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

اوستايي ژبې سره خوښندې وې. په هر حال، دغه اتمولوجي هم ددې تاييد کوي چې د اريانه اوسېدونکي، يا ډېر اوسېدونکي يې ساکا يانې پښتانه يا د هغوورونه وو.

د اريانه حدود هم له دغه حکم سره جوړ راځي، چې ډېر لرغوني نه دي. دغه حدود د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان ايراتوستينز د مخزيرېدې د رېيمې پېړۍ په نيمايي کې ثبت کړي، چې هغه په دغه اړه معلومات له يونانيانو نه او يونانيانو هغه له ځايي خلکو نه ترلاسه کړي وو او نورو بيا د ايراتوستينز د ليکنې پر بنسټ ليکنې کړي دي. سترابو له همدغې ډلې يونانيانو نه و، چې د اريانه حدود يې په دې ډول ښوولي. (سترابو له ميلاد نه شپېته کاله دمخه تر نولس ميلاد پورې ژوند کړی دی.) د سترابو په وينا د اريانه حدود په ختيځ کې اباسين او په جنوب کې د هند سمندر و. لويديځ حد يې په يوه ځای کې دغسې يوه فرضي کرښه ښوولې، چې له کسپين نه تر کارمانيا (کرمان Carmania) پورې غزېدلې او په بل ځای کې يې دغسې ليکه ښوولې، چې پارتيان (Parthiene) له ميديا (Media) څخه او کرمان له پارای تکين (Paraetakene) او پارس څخه جلا کوي او شمال ته يې د پاراپاميزاد غرونه ښوول شوي دي، چې دوام يې د

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

شمالي هند پوله جوړوي[۱۳]. دغه حدود برسېره پر دې، چې غېر دقيق او په لويديځه خوا کې ناڅرګند دي، بخدي او سغديانه پکې نه دي ښودل شوي. پروفيسر ولسن دغه نيمګړتيا سمه کړې او د اپولوډورس (Apollodorus) له قول نه يې ليکلي چې اريانه د پارس او ماد ځينې برخې او په شمال کې بخدي او سغديانه هم په غېږ کې نيسي، په داسې حال کې چې بخدي د هغې اصلي برخه جوړوي[۱۴].

ښايي دا په نظر کې ونيوله شي، چې د دغه حدود د ننه دغو مره پراخې سيمې پرتې دي، چې يو کورنۍ يا يو حکومت اداره کولی نه شو، نو دا يو جغرافيوي او ژبنی واحد کېږي، نه سياسي واحد. که سياسي واحد وای، يو ځانګړی نظام به يې لرلای، هم به يې جوړښت معلوم وای او هم به يې او سېدونکيو د باندني يرغل په برابر کې ګډ غبرګون ښودلای، خو واقعيت غسې نه و. د بېلګې په ډول په سلوکېدي دوره کې د هند د موريا دولت مؤسس چندراګوپتا موريا تر پاراپاميزاد (هندوکش) پورې د اريانه ختيځه برخه د خپلې امپراتورۍ برخه وګرځوله، بې له دې چې له ګډ مقاومت سره مخ شي. په سرچپه ډول د سيستان ساکي کورنۍ د ګوندو فارس په واکمنۍ کې شمالي هند د خپلې امپراتورۍ برخه وګرځوله، بې له دې چې دغه برى يې د نورو سيمو په مرسته ترلاسه کړی وي.

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

په یونان-باختري دوره کې پاچا میناندر شمالي هند لاندې کړ او خپله واکمني یې پرې جاري کړه. په دغه حال کې اریانه باید د اریایانو ژوند سیمه وګڼله شي، نه د یوه واحد حکومت تر لاس لاندې سیمه. اریانه شاید د هغو یاد شویو شپاړس هېوادونو عمومي نوم هم و، په دې ډول چې هر ځانګړی هېواد یې د خپلو اجتماعي مقاولو له مخې د نفوذمنو قومي مشرانو په مشوره د واکمنې کورنۍ د لویانو له خوا په خپلواک ډول اداره کېده. دا هم د یادولو وړ ده، چې په پورته یاد شوي حدود کې دننه سیمه د خپلو اوسېدونکیو له خوا اریانه یادېده او په هغې کې دننه د غسې سیمې وې چې په هرې یوې کې د آریه ریښه لیدل کېده، لکه هرویو، هراوي تي، اریاکا، اریاسپ، اریوس او ارتاکانا[۱۵].

د یادولو وړ ده چې هغه اریایان، چې په ماد یا پاړس یا هند کې مېشته شول خپله مېنه یا مېنې یې د اریانه په نامه نه کړې، یوازې هندي اریایانو د اریانه اریایانو په پیروي د همالیې سهیل ته خپله نوې مېنه د خپل واکمن بهاراته (Bharata) په نامه بهاراته ورشه (Bharata Varsha) ونوموله[۱۶]. په شاهنامه کې چې د ایران نوم په وار وار یاد شوی دی، له هغه نه مطلب اریانه دی. د ایران نوم له اریانم (Aryanam) یانې د اریایانو له هېواد نه راوتلی دی[۱۷].

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD